

TERTIUM COMPARATIONIS ПРИ ЗІСТАВЛЕННІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВНИХ КЛІШОВАНИХ ОДИНИЦЬ

У статті визначена необхідність використання tertium comparationis при зіставному аналізі мовних клішованих одиниць в англійській та українській мовах. Окреслено поняття еталона порівняння, що визначається як спільна когнітивно-семантична система, яка об'єднує людську свідомість представників різних мовних картин світу. У статті також виведений алгоритм проведення зіставного дослідження за допомогою еталона порівняння, що передбачає зіставлення мовних одиниць за обраними трьома критеріями: структурними, семантичними та функціональними особливостями.

Ключові слова: мовна клішована одиниця, еталон порівняння, зіставний аналіз, міжмовне зіставлення.

Наталія Романюк. TERTIUM COMPARATIONIS ПРИ СОПОСТАВЛЕНИИ АНГЛИЙСКИХ И УКРАИНСКИХ ЯЗЫКОВЫХ КЛИШИРОВАННЫХ ЕДИНИЦ

В статье определена необходимость использования tertium comparationis при сопоставительном анализе языковых клишированных единиц в английском и украинском языках. Определено понятие эталона сравнения, под которым понимают общую когнитивно-семантическую систему, объединяющую человеческое сознание представителей разных языковых картин мира. В статье также выведен алгоритм проведения сопоставительного исследования с помощью эталона сравнения, который предполагает сопоставление языковых единиц по выбранным трем критериям: структурному, семантическому и функциональному.

Ключевые слова: языковая клишированная единица, эталон сравнения, сопоставительный анализ, межъязыковое сопоставление.

Nataliia Romaniuk. TERTIUM COMPARATIONIS IN THE PROCESS OF THE COMPARISON OF ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGE CLICHÉD UNITS

The article specifies the necessity of using tertium comparationis in comparative analysis of English and Ukrainian language clichéd units. The notion of the comparison standard is defined, which is a common cognitive-semantic system, that unites the consciousness of representatives of different linguistic view of the world. In the article it was also displayed the algorithm of conducting a comparative study with the help of the comparison standard, which involves the comparison of linguistic units according to chosen three criteria: structural, semantic and functional features.

Keywords: language clichéd unit, comparison standard, comparative analysis, interlingual comparison.

Міжмовне зіставлення вважається ефективним способом вивчення своєрідності сприйняття навколишнього світу та використовується в теоретичному й прикладному мовознавстві. Зіставлення є універсальним прийомом дослідження мовних процесів і в одному мовному ареалі, і на рівні двох та більше мов. Схожість і відмінність окреслюють переважно порівнянням кожної з обраних мов відповідно до певного еталона, при виділенні якого виникають труднощі, зумовлені тим, що доволі часто в цій ролі використовують одну із двох зіставних мов, яка сама одночасно є об'єктом контрастивного аналізу. Отже, виникає питання про ефективність зіставлення, оскільки аналіз не є до кінця розкритим та й обмеження виглядає однобічним. Доцільність і повнота зіставного аналізу залежить від вдало підбраного еталона

(основи порівняння, спільного знаменника), за яким виявляють реалізацію певної ознаки [7, с. 81].

Питання про еталон порівняння було в центрі уваги багатьох мовознавців (Р. М. Гайсиної, О. А. Єр'оміної, О. Л. Зеленецького, А. Е. Левицького, В. М. Манакіна, Р. Штернеманна). Дискусійною проблемою є те, що науковці беруть за критерій порівняння: 1) одну із зіставлених мов (мови перебувають у нерівному становищі: друга мова описується крізь призму першої); 2) третю мову (мета-мова), під кутом якої аналізують лексико-семантичні системи зіставлених мов; 3) об'єктивну дійсність, при якій виявляються спільні й специфічні характеристики зіставлених мов у способах відображення певного її фрагмента; 4) понятійну (когнітивну) систему, тобто систему понять, сформовану людством у процесі самопізнання й пізнання об'єктивної дійсності; 5) будь-які міжмовні відповідності (універсалії, різноманітні види мовної подібності, еквівалентності, конгруентності та ін.), що існують незалежно від зіставлених мов [1; 8; 10; 11].

Визначення однієї із зіставлених мов, мета-мови або об'єктивної дійсності як еталона порівняння є вдалим при дослідженні конкретної лексики, однак приклади мовних клішованих одиниць (МКО) містять не лише її, але й абстрактні поняття, опис яких є складнішим. Застосування перших трьох названих критеріїв порівняння при розгляді смислу слів, що стосуються сфери міфології, релігії, забобонів, є неможливим.

Метою статті є визначення еталона порівняння та критеріїв зіставлення кліше англійської та української мов. Моделлю цього порівняння стає одна спільна ознака, яка виділяється і формується в межах окресленого *tertium comparationis*.

Розгляд нами еталона зіставлення відбувається на базі лексико-семантичних систем двох мов. Дослідивши наукові розвідки, виділяємо дві домінуючі точки зору, згідно з якими *tertium comparationis* – це понятійна система загалом і міжмовні відповідності конкретних одиниць зокрема.

Провідною функціональною властивістю лексичної одиниці та МКО як вербалізатора усталених понять є здатність зберігати та виражати певний зміст чи значення, яке фіксується в ній і яке є важливим із погляду вияву національної картини світу. На думку М. П. Кочергана, В. М. Манакіна, З. О. Пахолок, Ю. М. Дзябко, головна причина відмінності лексико-семантичних систем мов полягає у своєрідності сприйняття світу, що відображає різний спосіб його пізнання. Універсальні ознаки семантичної структури різних мов мають досить обмежену кількість засобів передачі і конкретного соціального досвіду, і спільності когнітивних процесів у свідомості людей, до яких ми відносимо мовні клішовані одиниці [2; 6; 9]. Лексичний склад мови є тією сферою, яка експліцитно засвідчує міжмовні відмінності та універсалії [3; 5]. Саме тому виділення еталона дослідження повинно бути на рівні когнітивного сприйняття та на рівні мовних критеріїв, що слугують підставою для виявлення міжмовних відмінностей.

Ураховуючи напрацювання В. М. Манакіна, наше дослідження базується на думці, що як *tertium comparationis* існує система зіставлення лексико-семантичних систем різних мов, яка є загальною когнітивно-семантичною сферою, силою, що об'єднує й організовує людську свідомість носіїв різних мов. Оперуємо клішованими одиницями англійської та української мов, які зіставляються згідно з обраним еталонем порівняння, що відіграє роль об'єктивного позамовного поля та існує у свідомості кожного індивіда, незалежно від мов, якими він володіє.

З метою зіставлення еквівалентних чи частково еквівалентних МКО у *tertium comparationis* сформовані змістові величини, зокрема й тимчасові, каузальні й темпоральні відношення, характер і хід вербальних процесів. Двосторонній підхід допомагає встановити і подібність, і відмінність між англійською та українською мовами. Виявлення факту схожості або відмінностей супроводжується деяким оціночним моментом – знаходження відсотка відхилення від еталона. Стан, при якому об'єкти, що аналізуються, збігаються з еталонем повністю, можна вважати еквівалентним [4, с. 6].

Щоб виділити й зіставити ті засоби окремих мов, що відповідають змісту *tertium comparationis* (наприклад, те, що відбувається в майбутньому безпосередньо після моменту

мовлення) у реченнях англійської та української мов, насамперед необхідно окреслити власне еталон порівняння. Наприклад, під таким еталоном розуміємо майбутнє, тобто те, що відбувається безпосередньо після моменту мовлення. Далі недостатньо лише зіставити лише форми майбутнього часу (*Whatever will he say? / Що він скаже?*), оскільки майбутнє як еталон порівняння може бути виражене й іншими лексичними засобами (додатковими словами): (*He goes to Berlin on Saturday / Він їде до Берліна в суботу*). Таке утворення граматичного значення певною мірою є ономасіологічним процесом, результатом якого може бути знаходження у двох порівнюваних мовах способів відображення того, що обрано за еталон зіставлення [11]. Проте такий підхід є результативним для споріднених мов, адже розкриває особливості лексичних одиниць у напрямку від значення до форми (такі мови відрізняються своїми структурно-функціональними характеристиками).

Для обраних нами мов, що належать до неспоріднених, релевантним є семасіологічний параметр, тобто вивчення їх від форми до значення і функцій, що лежать в основі семантики лексем. Семасіологічний опис системи знаків ґрунтується на відповідних сигніфікатах, тому що лексична семантика залежить від руху форма → значення (іншими словами – система знаків) → система сигніфікатів, унаслідок чого виникає така взаємодія компонентів: 1) одному значенню відповідає різна форма; 2) одній формі відповідають різні значення (одне й те ж помічається за допомогою знаків із різними значеннями); 3) є однакові форми та однакові значення, але різні функції (ураховуючи дистрибуцію, оточення одиниць на рівні тексту, їхнє поєднання з іншими одиницями) [3, с. 22].

Охарактеризувавши *tertium comparationis* як когнітивну систему, до головних її якостей відносимо інваріантність, абстрактну назву якої-небудь одиниці, сутності, результат узагальнення об'єктивних властивостей конкретних одиниць мов, що вивчаються. Еталон порівняння володіє метамовними характеристиками. Він, на відміну від об'єкта (чим є явища порівнюваних мов, які лежать в основі зіставного дослідження), містить ознаки, за якими виокремлюють особливості порівнюваних клішованих одиниць. Отже, він охоплює такі явища окремих мов, які відповідають сформульованому в ньому поняттю.

При описі мовних явищ необхідно пам'ятати про виділення критеріїв зіставлення, що також є еталоном порівняння, тобто спільною ознакою для МКО англійської та української мов, яка виявляється за допомогою семасіологічного аналізу. За допомогою *tertium comparationis* об'єднуються всі засоби вираження змісту певного еталона порівняння. Вони семантично подібні між собою, а отже, сукупність мовних засобів, що беруть участь у творенні певних граматичних і лексичних значень, в одній із мов може бути функціонально-семантичною категорією контрастивного аналізу, оскільки в обох мовах залучаються лише ті явища, які підходять еталону порівняння.

Основна складність зіставлення МКО полягає в тому, що клішована одиниця є універсальним явищем і може належати одночасно до мовного й когнітивного рівнів визначення його об'єкта та критеріїв. Тут важливо визначити, що буде об'єктом аналізу та які критерії ляжуть в основу порівняння.

Результатами вивчення клішованої одиниці як явища, що відповідає функціональному, структурному й семантичному рівням мови, дозволяють стверджувати, що в ході виділення еталона порівняння виникають неточності. Це зумовлено існуванням великої кількості елементів зіставлення лексичних систем, а також установами меж лексико-семантичних одиниць і наявністю або відсутністю підсистем, які взаємодіють і корегують семантичне наповнення МКО на різних рівнях мови: фонетико-фонологічному, граматичному (морфологічному й синтаксичному) та лексико-семантичному.

Ураховуючи подані вище думки стосовно виділення еталона порівняння при вивченні МКО, подамо процес зіставного дослідження у вигляді схеми (див. рис. 1):

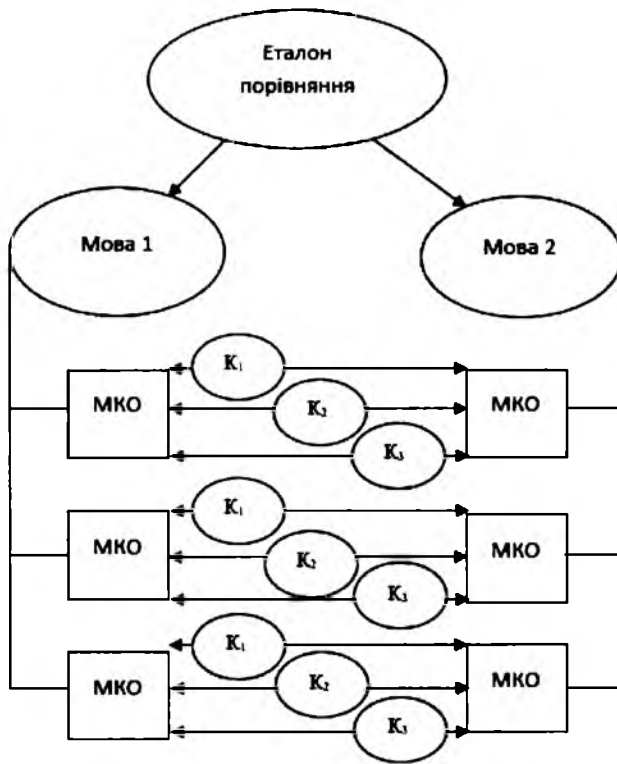

Рисунок 1. Процес зіставного дослідження за допомогою еталона порівняння

Згідно зі схемою, в процесі роботи з МКО існує певний еталон порівняння, що є смисловим базисом для носіїв англійської та української мов. Відповідно до обраної когнітивно-семантичної сфери в обох мовах відшукуються МКО, які згодом, використовуючи семасіологічний підхід, зіставляються за трьома критеріями: структурним (K_1), семантичним (K_2) та функціональним (K_3). Контрастивна процедура приводить до певних кореляцій між МКО англійської та української мов, при яких визначається спільна точка збігу (еталон порівняння) на понятійному рівні з метою виділення міжмовних відповідностей. При цьому можуть виявитися співвідношення еквівалентності, часткового збігу та розбіжностей між порівнюваними мовами.

Цікавою для науковців є група часткового збігу, яка характеризується кореляціями на певних рівнях мовної системи. Так, найбільше розходжень відбувається на семантичному рівні. Це пояснюється тим, що дослідження змістового боку МКО проводиться при виявленні їх мінімальних семантичних складників через розщеплення значення слів на семи. Компонентний аналіз орієнтується не на встановлення ієрархії сем, а на виділення їхнього набору, який становить зміст і обсяг поняття з метою виокремлення семантичної відмінності. Як приклад для опису візьмемо елемент об'єктивної дійсності – установа (заклад), що й буде еталоном порівняння. Засобами його вираження є клішоване словосполучення англійської мови *Placement service* і український відповідник *Служба зайнятості*. На рівні функціонування в побутовому та в науковому дискурсах, а також у структурі словосполучень (дві самостійні частини мови – іменники) відбувається збіг цих двох засобів вираження одного еталону.

Якщо розглянути структуру значення лексем окремо, то знаходимо відмінності між словами *Placement* і *Зайнятість*. Семи першого елемента включають такі відтінки значень: 1) розміщення, 2) призначення на посаду. Вони не збігаються із семами другого елемента зіставлення: 1) стан людини, яка постійно зайнята якою-небудь роботою, справою; 2) стан людини, яка не має вільного часу.

Отже, на основі аналізу наукових праць, присвячених *tertium comparationis*, можна виокремити думку, згідно з якою еталоном порівняння вважається понятійна система або міжмовні відповідності, що існують незалежно від того, які мови зіставляються. У нашому випадку поняття «еталон порівняння» – це когнітивно-семантична сфера, що організовує свідомість носіїв різних мов, тобто поняттєва система, яка властива практично всім мовним картинам світу. Для зіставлення клішованих засобів англійської та української мов, що відповідають змісту *tertium comparationis*, обирається низка критеріїв. Вона залежить від того, який рівень мови беруть за основу дослідження вчені. Наша увага спрямована на функціональний, структурний і семантичний рівні, що й визначає критерії порівняння. Інші мови та їхні решта рівнів можуть стати об'єктом наступних наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайсина Р. М. Сопоставительное описание лексических полей (на материале разносистемных языков): [учеб. пос.] / Р. М. Гайсина. – Уфа: БГУ, 1990. – 68 с.
2. Голубовська І. О. Перспективи розвитку сучасної зіставної лінгвокультурології / І. О. Голубовська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – К.: НПУ, 2009. – Вип. 3. – С. 98–102.
3. Дзябко Ю. М. Семантична структура термінологічного поля «мовна політика» в українській та японській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» [Електронний ресурс] / Дзябко Юлія Миколаївна. – Львів, 2015. – 20 с. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_dziabko.pdf
4. Жлуктенко Ю. О. Аспекти контрастивної лексикології / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1989. – №6. – С. 3–8.
5. Зеленецкий А. Л. Сравнительная типология основных европейских языков / А. Л. Зеленецкий. – М.: Академия, 2004. – 252 с.
6. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика: проблема і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–12.
7. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: [підручник] / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
8. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология: [монографія] / В. Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
9. Пахолок З. Гносеологічний і онтологічний статус категорії повторюваності: мовний та мовленнєвий виміри: [монографія] / З. Пахолок. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 684 с.
10. Сулейменова Э. Д. Казахский и русский языки: основы контрастивной лингвистики / Э. Д. Сулейменова. – 2-е изд. – Алматы: Демей, 1996. – 208 с.
11. Штернеманн Р. Введение в контрастивную лингвистику [Электронный ресурс] / Р. Штернеманн. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/166.new-in-linguistics-25/source/worddocuments/_8.htm

Стаття надійшла до редакції 21.12. 2016 р.